

Список використаних джерел та літератури:

1. Гальчак С. Д. Вінничани – Почесні краєзнавці України. – Вінниця: ТОВ «меркьюрі-Поділля», 2025. – 120 с.

2. Гальчак С. Д. Розвиток краєзнавства у Східному Поділлі: ХІВХ – поч. ХХІ ст.: Монографія / Вид. 2-е, доп. – Вінниця: Меркьюрі-Поділля, 2013. – 876 с.

3. Зінько Юрій. Краєзнавчий рух на Вінниччині: до 50-річчя першої вінницької історико-краєзнавчої конференції// Вінниччина: минуле та сьогодення. Краєзнавчі дослідження. Матеріали XXXIII Вінницької Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції. 24 вересня 2021 р. / ред. кол. : Ю. А. Зінько (відп. редактор), С. М. Василюк, В. О. Гребеньова (відп. секр.) та ін. Вінниця : Нілан-ЛТД, 2021. – С. 150-154.

4. З любов'ю до малої батьківщини: діяльність Вінницької обласної організації Національної спілки краєзнавців України (2021 р.) (Записки з щоденника): Книга 6 / Автор-упорядник С. Д. Гальчак. – Вінниця: ПП Балук І. Б., 2022. – С. 86.

УДК 02:81'272(477)

**Олена АЙВАЗЯН,
Світлана МОЛЧАНОВА,
м. Хмельницький**

МОВНА ПОЛІТИКА ЯК ЧИННИК ТРАНСФОРМАЦІЇ БІБЛІОТЕЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НАПРИКІНЦІ ХХ – НА ПОЧАТКУ ХХІ СТ.

У статті проаналізовано основні тенденції розвитку наукової бібліотеки Хмельницького національного університету наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. під впливом змін у мовній політиці, що зумовило трансформацію бібліотечної діяльності в різних напрямках, зокрема, ідейно-виховної та масової роботи, комплектування та організації бібліотечних фондів тощо. Розкрито роль бібліотеки як соціокультурного інституту у формуванні національної ідентичності та збереженні української культурної спадщини.

Ключові слова: бібліотека, мовна політика, суспільно-політичні трансформації, масова робота, бібліотечні фонди, пересистематизація, російська збройна агресія, актуалізація бібліотечних фондів.

Бібліотека як соціокультурний інститут чутливо реагує на суспільно-політичні зміни в державі. У контексті України особливо

показовою є трансформація бібліотечної діяльності наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст., що охоплює період від пізньорадянської доби та перебудови до здобуття незалежності й сучасного етапу розвитку інформаційного суспільства. У цей час відбуваються поступові зміни ідеологічних орієнтирів, переосмислення ролі української мови й культури, а також оновлюються принципи комплектування та організації бібліотечних фондів.

На початку 80-х років у Хмельницькому технологічному інституті побутового обслуговування (тепер – Хмельницький національний університет) відповідно до розпорядчих державних документів навчання здійснювалося тільки російською мовою. До прикладу, наказ ректора за № 247-0 «Про організацію виконання постанови ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР» від 9 жовтня 1983 року стосувався додаткових заходів для покращення вивчення російської мови у загальноосвітніх школах та інших навчальних закладах радянських республік. Згідно з наказом з метою підготовки інформації на раду інституту і розробки плану додаткових заходів з подальшого вдосконалення вивчення і викладання навчальних дисциплін російською мовою у виші було запроваджено низку заходів, зокрема книгозабезпеченість навчальною, методичною та художньою літературою російською мовою [4, арк. 86-87].

Але з початком перебудови, особливо після прийняття 1989 року Закону «Про мови в Українській РСР» в інституті були видані накази, спрямовані вже на запровадження в освітній процес української мови: «Про вивчення української мови» (№ 114 від 30 жовтня 1989 р. [2, арк. 232-233], «Про заходи щодо введення в дію Закону «Про мови в Українській РСР»» (№ 134 від 25. 12. 1989 р.) [2, арк. 278-279], «Наказ ректора інституту про забезпечення виконання в інституті Закону УРСР про мови в УРСР» (№ 135 від 6. 12. 1990 р.) [14, с. 277]. І, нарешті, після створення незалежної України 1991 року видано Наказ ректора про забезпечення виконання в інституті Закону України «Про мову» за № 120 від 11. 12. 1992 року [14, с. 295], «Про викладання українознавчих дисциплін» (№ 109 від 1. 10. 1993 р. [14, с. 301]. Так у виші було розпочато процес переведення освітнього процесу на державну мову.

Бібліотека як структурний підрозділ інституту активно працювала над забезпеченням освітнього процесу відповідно до наказів університету та міністерств освіти і культури.

Варто зазначити, що впродовж 80-х років книгозбірня все ще отримувала багато російськомовних видань для забезпечення навчального процесу підручниками і довідковою літературою. У середньому протягом 1983-1989 рр. до бібліотеки щороку надходило близько 50 тис. видань, з яких лише 14,3% становили нові назви, тоді як 85,7% припадало на дублетну літературу. Видання українською мовою були винятком: у 1983 році вони становили лише 5% загального фонду, а у 1989 р. – 3,5%. Як приклад наведемо склад за мовами нових надходжень за 1989 рік: україномовні видання становили лише 643 прим. (1,26%) з 51 тис. усіх надходжень до бібліотеки (табл. 1).

Таблиця 1

Динаміка нових надходжень у 1983-1993 рр.

надійшло	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993
назв	4830	3089	6120	7266	11640	9397	8141	6769	3499	3832	1347
примірників	41181	40638	46434	57334	57596	54391	51146	37955	31013	24991	15657
укр. мовою							643	739	1820	4765	7846
фонд укр. мовою	облік не вівся						23350	23948	24255	25925	33027
- його % до загального фонду								3,57	3,9	4,9	6,2

Аналіз книгозабезпечення навчальною літературою студентів ХТІПО (Хмельницького технологічного інституту побутового обслуговування) у 1980-х роках також свідчить про повну русифікацію освітнього процесу та бібліотечних фондів, що його забезпечували, оскільки списки підручників не містили жодного видання українською мовою. Чи варто зазначати, що вся організаційна робота й діловодство здійснювалися російською мовою, а масові заходи здебільшого присвячувалися радянським святкам, російським письменникам, марксистсько-ленінському вченню тощо. Серед них провідне місце посідали заходи, присвячені різним напрямам діяльності партії, комсомолу, армії, Жовтневій революції, Великій Вітчизняній війні тощо. Щодо української культури й українських авторів, у звітах про роботу

бібліотеки за першу половину 1980-х років зафіксовано лише щорічні заходи до Шевченківських днів, а також окремі заходи, приурочені до ювілеїв українських класиків — Гулака-Артемовського, О. Кобилянської, М. Вовчка, Н. Рибак. Поодинокі заходи були присвячені М. Островському. Відбулося також кілька зустрічей із поетами і письменниками Хмельниччини, зокрема М. Федунцем і В. Горбатюком, а також із представниками місцевої преси. У середньому бібліотекою проводилося до 100 масових заходів на рік (тематичні огляди, вечори, виставки, перегляди, конференції тощо), і лише 13 % із них у першій половині 1980-х років були присвячені українській культурі та літературі [5, 6, 8].

Процес перебудови та гласності, початок якому поклав квітневий (1985 р.) пленум ЦК КПРС, супроводжувався поступовим послабленням ідеологічного контролю, відкриттям «спецхранів» та поетапним поверненням до основних фондів раніше забороненої літератури [9, с. 428].

Під час перебудови спостерігається поступове зростання частки україномовної літератури у фондах книгозбірні. Починаючи з 1989 року до звітності введено показник кількості україномовних видань у фонді, який поступово збільшувався — від 23 тис. примірників у 1989 р. до 33 тис. у 1993 році. Незначне зростання у фонді україномовних видань було зумовлено, зокрема, дефіцитом вітчизняної літератури на книжковому ринку. Особливо відчутною залишалася нестача технічної літератури, підручників та навчально-методичних видань державною мовою для забезпечення освітнього процесу відповідно до нормативу «1 підручник на 2 студенти». Хоча частка україномовних видань серед нових надходжень зростала (від 1,25% у 1989 р. до 50% у 1993 р.), однак цього все ще було недостатньо для повноцінного забезпечення потреб закладу вищої освіти [10, с. 23].

У період перебудови поряд з інформацією про радянську систему значно збільшилася частка заходів, присвячених Україні, її історії, культурі, літературі. Так, 1989 року з нагоди відзначення 175-річчя від дня народження Т. Г. Шевченка відбулася науково-практична конференція, організовано вечір-зустріч з письменниками Хмельниччини «Подільські поети про Кобзаря», тематичний вечір «Вінок Великому Кобзареві», презентовано цикл книжкових виставок «Безсмертне ім'я Великого Кобзаря». За спогадами тодішньої директорки бібліотеки В. М. Петрицької: «Це

360

було грандіозне дійство. В актовому залі на фоні музики у супроводі інститутського хору розгорталися сторінки життя Великого Кобзаря». Активну участь у проведенні цих заходів брали шанувальники поета — викладачі історії та математики, студенти технологічного та інженерно-економічного факультетів, студенти-іноземці, бібліотечні працівники та співробітники закладу вищої освіти [15, с. 73].

Прийняття Закону УРСР «Про мови в Українській РСР», ухваленого 28 жовтня 1989 року, активізувало популяризацію національного надбання українського народу. Зацікавлення у читачів викликали підготовлені фахівцями книгозбірні цикли оглядів про творчість письменників, чії твори раніше не друкувалися: «Забуті імена», «Князі Київської Русі», «Повернені імена» та ін.. Саме в цей період відділ гуманітарних знань (раніше — відділ ідейно-виховної роботи) утвердився як методичний центр з проведення масових заходів в університеті на всіх рівнях — у студентських групах, гуртожитках, на факультетах, у читальних залах. Під час організації та проведення заходів використовувалися різноманітні засоби емоційного впливу: книги та періодичні видання, репродукції картин, фотоматеріали, музика, поетичне слово, квіти, національна символіка тощо. Крім того, у роботі з читачами бібліотека, на відміну від попереднього періоду, почала застосовувати більш гнучкі та емоційно виразні форми масових заходів для малої аудиторії, які не потребували значної підготовки, великих приміщень і тривалого часу. Це, зокрема, огляди-бесіди, літературні та музичні години, уроки мужності, вдячності, миру тощо. Популярними серед читацької аудиторії стали зустрічі у літературній вітальні, створеній 1988 року при відділі гуманітарних знань. Серед її гостей були ректор університету проф. Р. І. Сілін, професори закладу В. П. Ройзман та Ю. В. Мігалина, ветерани війни В. С. Ященко та А. С. Савосін, працівники краєзнавчого музею, поети та письменники Хмельниччини М. Ф. Федунець, І. П. Іов, М. Н. Магера, П. М. Гірник та інші [3, с. 8-9].

У 1989 році при бібліотеці створено первинну організацію осередку української мови, за участі якої реалізовано комплекс заходів: вечір «Кирило та Мефодій — творці слов'янської писемності», літературні читання до 125-річчя М. Коцюбинського, літературно-музична композиція «Сторінки щоденника

О. Довженка», цикл бесід «Забуті сторінки української літератури» [10, с. 17]. Вже у наступному 1990 році, як зазначено у звіті, «велика увага приділялася пропаганді національного надбання українського народу». Було оформлено низку виставок, тематичних полиць і переглядів з історії, літератури та культури України: «Історія України у романах, повістях, документах», «Священна земля України», «Рідна мова, будь не тільки святом, а насущним хлібом на щодень», «Б. Демків», «Квітнути рідному місту (до 500-річчя м. Хмельницького)». Також проведено тематичні огляди «Голод в Україні. 1933 рік», «Письменники — наші земляки».

Серію заходів було організовано у співпраці з Товариством української мови, Будинком творчості інтелігенції та Обласним краєзнавчим музеєм: літературний вечір пам'яті В. Стуса «Народе мій, до тебе я вернуся», літературно-музичну годину «Шевченко та сучасність», засідання літературної вітальні «Етнографія і побут Поділля», а також зустрічі з письменниками та поетами Хмельниччини [11, с. 15-16].

Отже, з початком перебудови тема соціалістичного будівництва, діяльності партії та комсомолу поступово поступається українській тематиці в ідейно-виховній роботі бібліотеки, а з проголошенням незалежності України у 1991 році фактично зникає з масової роботи бібліотек, які також трансформують свою діяльність, спрямовуючи її на популяризацію державної мови, культури, літератури, повернення забутих імен та сторінок історії України. Водночас у перші роки незалежності заходи в бібліотеці інституту ще проводилися двома мовами — українською та російською. У звіті за 1991 рік зафіксовано, що українською мовою було оформлено 72% тематичних виставок, 100% відкритих переглядів, 66,6% масових заходів і 38,4% бібліографічних оглядів. [12, с. 9]. Такий стан зумовлювався нестачею в бібліотеці україномовної літератури, зокрема нових надходжень, а також необхідністю підготовки тематичних заходів з історії України, Поділля та м. Хмельницького.

Подальше посилення ролі української мови в бібліотечній діяльності відбувалося в руслі цілеспрямованої державної мовної політики, що знаходила відображення і в нормативному врегулюванні мовних стандартів. Зокрема, важливим кроком стало схвалення 22 травня 2019 року Кабінетом Міністрів України нової

редакції Українського правопису, який 1 березня 2026 року було остаточно затверджено як стандарт державної мови [16]. Його ухвалення було зумовлене, зокрема, процесами деколонізації та необхідністю подолання наслідків русифікації: попередні редакції правопису значною мірою орієнтувалися на зближення з російською мовою, тоді як нова редакція усунула ці штучні обмеження, повертаючи традиційні українські мовні особливості та посилюючи позиції української мови в усіх сферах суспільного життя, зокрема і в бібліотечній практиці.

У контексті трансформацій особливо показовими були зміни й в організації бібліотечних фондів. Зокрема, на початку 1980-х років вся нова література (за винятком технічної та природничо-наукової), що надходила до бібліотеки, систематизувалася за таблицями ББК (бібліотечно-бібліографічна класифікація), розробленими в Радянському Союзі російськими вченими. У 1985 році на ББК було переведено суспільно-політичну літературу в каталогах, а також розпочато роботу з переведення на нові таблиці основного книжкового фонду [7, арк. 9]. Попри це методичною радою бібліотеки інституту було ухвалено обґрунтоване рішення залишити фонд технічної та природничо-наукової літератури, який у 1986 р. становив 47,4 % фонду, на міжнародній системі класифікації – УДК (універсальна десятикова класифікація), оскільки ББК орієнтувалася переважно на фонди масових (публічних) книгозбірень. Особливо виправданим це рішення виявилось з огляду на те, що у 1994 році через необхідність введення фонду в електронний каталог для забезпечення ефективнішого інформаційного пошуку було розпочато зворотний процес – пересистематизацію фонду з ББК на УДК. Цей процес тривав сім років і був завершений у 2001 році [1, с. 35-36.].

Слід також зауважити, що публічні бібліотеки розпочали пересистематизацію фондів за УДК згідно з вказівкою Міністерства культури лише після повномасштабного російського вторгнення в Україну у 2022 році, оскільки підходи бібліотекознавців різних країн до оцінки сучасних суспільно-політичних подій, зокрема повномасштабної війни та волонтерського руху, суттєво відрізнялися. Крім того, ліцензії на доопрацювання українськими фахівцями таблиць ББК так і не була надана їхніми розробниками.

У зв'язку з російською збройною агресією проти України в бібліотеці активізувався процес вилучення російськомовної інформації з фондів, каталогів та електронних ресурсів відповідно до Закону України «Про бібліотеки і бібліотечну справу», з урахуванням рекомендацій Міністерства культури та інформаційної політики України, а також дорадчого органу — Ради з питань розвитку бібліотечної справи — щодо актуалізації бібліотечних фондів.

Складено план НБ ХНУ з актуалізації бібліотечних фондів та інших ресурсів, відповідно до якого здійснено низку заходів. Припинено поповнення бібліотечних фондів виданнями, що походять чи виготовлені та/або ввезені з території держави-агресора чи тимчасово окупованих територій України згідно зі статтею 281 Закону України «Про видавничу справу».

Російськомовні видання вилучено з відкритого доступу. Також вилучено інформацію про списані російськомовні видання з краєзнавчої БД «Зведений корпоративний каталог бібліотек Хмельницької області». Крім того, актуалізовано БД «Електронна бібліотека» та відредаговано бібліотечне програмне забезпечення з метою унеможливлення доступу користувачів до інформації про списані видання.

Загалом із 2022 року з фонду вилучено понад 200 тис. примірників. Щорічне поповнення фонду паперовими документами державною мовою зменшилося у зв'язку з активним використанням здобувачами вищої освіти сучасних інформаційних систем, зокрема електронної бібліотеки та інституційного репозитарію, однак книгозбірня продовжує забезпечувати інформаційні потреби користувачів навіть у складних умовах воєнного часу. На кінець 2025 року видання державною мовою становлять більшу частину ресурсної бази книгозбірні. Робота з актуалізації фонду університетської бібліотеки триває.

Отже, розвиток бібліотеки наприкінці ХХ — на початку ХХІ ст. відображає загальні суспільно-політичні трансформації в Україні. Період перебудови став початком цих змін, а здобуття незалежності країни — визначальним етапом їх утвердження. Від домінування радянської ідеологічної моделі та переважання російськомовного інформаційного середовища бібліотека остаточно перейшла до орієнтації на національні культурні цінності, популяризацію української мови, історії та літератури. У

сучасних умовах бібліотека функціонує як інформаційний і культурно-освітній центр, що активно оновлює фонди, впроваджує електронні ресурси та забезпечує відповідність інформаційного середовища державній мовній політиці. Водночас триває процес актуалізації та оптимізації бібліотечних ресурсів, спрямований на підвищення їхньої якості, доступності та відповідності потребам користувачів.

Список використаних джерел та літератури:

1. Айвазян О. Б. Становлення та розвиток фонду бібліотеки Технологічного університету Поділля. *Скарбниця знань університету. До 40-річчя бібліотеки Технологічного університету Поділля* / уклад.: О. Б. Айвазян, К. А. Чабан. Хмельницький, 2002. С. 35–36.
2. АХНУ. Ф. 01 -51. Спр. 2. Арк. 232–233, 278–279.
3. Бібліотека Технологічного університету Поділля: роки становлення та зростання (1962–1995) / уклад. Р. М. Рибалко. Хмельницький, 1996. 13 с.
4. ДАХмО. Ф. Р-6151, Оп. 1. Спр. 438. 235 арк.
5. ДАХмО. Ф. Р-6151, Оп. 1. Спр. 462. 57 арк.
6. ДАХмО. Ф. Р-6151, Оп. 1. Спр. 641. 63 арк.
7. ДАХмО. Ф. Р-6151, Оп. 1. Спр. 737. 77 арк.
8. ДАХмО. Ф. Р-6151, Оп. 1. Спр. 843. 75 арк.
9. Дубровіна Л. А., Онищенко О. С. Бібліотечна справа в Україні в ХХ столітті : монографія. Київ, 2009. 531 с.
10. Звіт про роботу бібліотеки Хмельницького Технологічного інституту за 1989 рік. Хмельницький, 1990. 59 с.
11. Звіт про роботу бібліотеки Хмельницького Технологічного інституту за 1990 рік. Хмельницький, 1991. 58 с.
12. Звіт про роботу бібліотеки Хмельницького Технологічного інституту за 1991 рік. Хмельницький, 1992. 55 с.
13. Звіт про роботу наукової бібліотеки Хмельницького національного університету за 2025 рік. Хмельницький, 2026. 158 с.
14. Кадри для служби сервісу. Становлення та розвиток університету (1967–1994 рр.) : збірник документів і матеріалів / упоряд.: І. Х. Ткачук, Ю. С. Земський. Хмельницький : ХНУ, 2007. 611 с.
15. Петрицька В. М. Невичерпне джерело знань університету. Сторінки спогадів і роздумів директора НБ ХНУ (1984–2005 рр.). *Бібліотека університету: витоки та сучасність* : збірник наукових статей та матеріалів, присвячений 50-річчю з дня заснування наукової бібліотеки університету. Хмельницький, 2012. С. 42–76.
16. Український правопис / НАН України. — Київ : Наукова думка, 2019. — 282 с. — Режим доступу: <https://mon.gov.ua/static->

objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/Pravopys.2019/ukr.pravopys-2019.pdf (дата звернення: 28.04.2026).

УДК 398:908(477.43):929

*Анатолій ФІЛІНЮК,
м. Кам'янець-Подільський*

ФОЛЬКЛОРНО-ЕТНОГРАФІЧНИЙ СПЕКТР КРАЄЗНАВЧИХ СТУДІЙ ВАДИМА І ЄВГЕНА ГЖЕГОЖЕВСЬКИХ

У розвідці зроблено спробу зробити коротку характеристику фольклорно-етнографічний аспектів краєзнавчих студій відомих педагогів, заслужених артистів України Вадима і Євгена Гжегожевських. Підкреслено, що займаючись цим видом діяльності разом зі своїми вихованцями близько 45 років, талановиті брати тим самим зуміли зберегти, систематично наповнювати свою творчу енергію і передати сучасним поколінням краян значну кількість духовно-культурних надбань мешканців сільської місцевості.

Ключові слова: краєзнавчі студії, фольклорно-етнографічний спектр, характеристика, музика, пісні, танці.

На Хмельниччині і в Україні загалом добре відомі імена братів Вадима і Євгена Гжегожевських як досвідчених музичних педагогів, авторитетних й популярних співаків, талановитих композиторів, майстерних організаторів численних конкурсів, фестивалів і мистецьких свят. Між тим, маловідомою залишається їхня діяльність із вивчення, застосування і популяризації музично-етнографічної спадщини подолян.

Ще навчаючись у Кам'янець-Подільському державному педагогічному інституті, а після його закінчення працюючи в Шарівській загальноосвітній і особливо у створеній та виплеканій ними Шарівській музичній школі, В. і Є. Гжегожевські дедалі глибше розуміли що лише обстоюючи та утверджуючи власні культурні та духовні надбання, можна прокласти шлях у високоцивілізоване майбутнє для наступних поколінь українців.

Наснажені позитивними прикладами і вагомою підтримкою з боку одного з кращих в області директора Шарівської середньої школи А. та його дружини, вчительки історії Є. Степанишених,